

yaptığı düzenleme teklifi üzerine çıkan 25 Temmuz 1855 tarihli bir iradeyle İhtisab Nezâreti lağvedilmiştir ve İstanbul'un belediye işleriyle daha etkin ve modern biçimde ilgilenmesi için şehremanetinin kurulması kararlaştırılmıştır. Hükümet tarafından tayin edilen ve Meclis-i Vâlâ'nın tabii üyesi olan şehremaninin maiyetinde iki yardımcı ile üyeleri halk, esnaf ve hükümet temsilcilerinden oluşan bir şehremaneti meclisi bulunuyordu. 1864 tarihli Vilâyet Nizamnâmesi'yle birlikte taşrada önemli merkezlerde belediyeler kurulmaya ve yaygınlaştırılmaya başlanmıştır. Şehremini unvanı Türkiye Cumhuriyeti'nde bir süre daha kullanılmış, 3 Nisan 1930 tarihinde çıkarılan belediye kanunuyla şehremini ve şehremanetinin yerini belediye ve belediye meclisi gibi unvanlar almıştır (bk. BELEDİYE).

BİBLİYOGRAFYA :

Fâtih Sultan Mehmed, *Kânûnnâme-i Âli Osman* (haz. Abdülkadir Özcan), İstanbul 2003, s. 10, 13, 24; Selânikî, *Târih* (İpsirli), I-II, tür.yer.; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme* (Dağlı), I, 259; IV, 249; V, 224; VII, 15, 17, 62, 151, 254; Hezarfen Hüseyin Efendi, *Telhîsü'l-beyân fî Kavânin-i Âli Osmân* (haz. Sevim İlğürel), Ankara 1998, s. 37, 75, 86, 97, 260, 265; Naimâ, *Târih* (haz. Mehmet İpsirli), Ankara 2007, IV, 1198-1199, 1232-1233; *Eyyûbî Efendi Kânûnnâmesi* (haz. Abdülkadir Özcan), İstanbul 1994, s. 28, 37; Ahmed Vâsîf Efendi, *Mehâsinü'l-âsâr ve hakâikü'l-ahbâr* (haz. Mücteba İlğürel), Ankara 1994, s. 239-241; Tayyâr-zâde Atâ Bey, *Târih*, [baskı yeri ve tarihi yok], I, 290; Lutfî, *Târih*, III, 165; Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umûr-i Beledîyye* (İstanbul 1330-38), İstanbul 1995, III, 1257-1305; a.mlf., *İstanbul Şehreminleri* (haz. Ahmed Nezih Galitekin), İstanbul 1996, tür.yer.; Uzunçarşılı, *Saray Teşkilâtı*, s. 375-378; Fatma Afyoncu, *XVII. Yüzyılda Hassa Mimarları Ocağı*, Ankara 2001, s. 8-10, 22; *Takvîm-i Vekâyî*, nr. 2, İstanbul 7 Cemâziyelâhîr 1247 (13 Kasım 1831), s. 1; Şerafettin Turan, "Osmanlı Teşkilâtında Hassa Mimarları", *TAD*, I/1 (1963), s. 158-159, 178-179, 199-200; St. Yerassimos, "Shehir Emâneti", *EI²* (İng.), IX, 413-414.

ALİ AKYILDIZ

ŞEHRENCİZ

(شهر آنکیز)

Divan edebiyatında
bir şehrin güzelleri
ve güzellikleri hakkında yazılan
manzum eserlerin ortak adı.

Farsça **şehr** ve **engîz** (harekete getiren, karıştıran) kelimelerinden oluşan **şehr-engîz** bir şehrin güzellerini, doğal ve tarihî güzellikleriyle sanat ve meslek dallarında ün yapmış kişileri ve onların sosyal durumlarını anlatır. Dihhudâ, Edward G. Browne ve Muhammed Ca'fer Mahcûb gibi araş-

tırmacılar türün kaynağının Fars edebiyatı olduğunu ve buradan Türkler'e geçtiğini ileri sürmüşlerse de E. J. W. Gibb ve Agâh Sırrı Levend şehrengizin gazavâtname, surnâme ve târifnâmeler gibi Osmanlı edebiyatında ortaya çıktığını belirtmişlerdir.

Kaside, gazel, kıta, rubâî, terakibibend gibi farklı nazım biçimlerinin kullanıldığı şehrengizlerde asıl konunun anlatımında mesnevi nazım şekli tercih edilmiş ve mürettep bir mesnevide bulunan bölümlere burada da yer verilmiştir. Giriş bölümünde tevhid ve na't yanında çoğunlukla klasik münâcâtlardan farklı olarak -güzelle- re tutkunluk sebebiyle bazı dinî görevler aksatıldığından- suçluluk ve pişmanlık duygusunun ifade edildiği, Allah'tan başışlanma dileyen bir münâcât yer alır. Ardından mi'râciyye vb. şiirlerle Hz. Peygamber'i, Hulefâ-yi Râşidîn'i, dönemin padişahını, sadrazam vb. ileri gelenleri öven methiyeler gelir. Bu arada müellif kendisi hakkında bilgi içeren, okuyucudan özür dileyen, kış, bahar, gece ve gündüz tasvirleri ihtiva eden manzumelere yer verebilir. "Sebeb-i nazm-ı şehrengîz / hasbihal" bölümünde padişahın şehri ziyareti, bir dostun ricada bulunması, görülen bir rüya gibi sebeplerden ötürü eserin yazıldığı açıklanır. "Âgâz-ı dâsitân" denilen, asıl konunun işlendiği bölümde şair önce söz konusu şehrin diğer şehirlere olan üstünlüklerini dile getirir. Şehrin çeşitli semtleri, bu semtlerin tabii güzellikleri, mimari eserlerin tanıtımı vb. hakkında bilgilerin aktarıldığı kısmın ardından şöhretlerine göre güzellerin anlatımına geçilir. Bunlar adlarına ya da sanatlarına uygun cinaslarla bir tablo halinde tasvir edilir. Bazan güzellerin özel ilişkilerine de yer verilir. Hâtimede şair şehrin güzellerinin ve güzelliklerinin saymakla bitmeyeceğini, kendisinin ancak bu kadarını yazabildiğini ifade eder ve eserini güzellere duada bulunarak bitirir.

İçeriklerine ve yapılarına göre şehrengizler üç gruba ayrılabilir. 1. Tek bir güzele ait olup hasbihal veya sergüzeştname tarzında yazılan, bununla birlikte şehrin tasvirlerine de yer verenler; Çorlulu Kâtib'in İstanbul ile Vize hakkında 919'da (1513) kaleme aldığı şehrengizle Enderunlu Fâzıl'ın *Defter-i Aşk* adlı eseri bunlardandır. 2. Bir yerin güzellerini, bazı kişilerini ya da sanat erbabı ile mesleklerini tasvir edenler; Mesîhî'nin Edirne şehrengizi, İsmâîl Belîğ'in Bursa şehrengizi, Enderunlu Fâzıl'ın *Çengînâme*'si ile *Zenannâme*'si gibi. 3. Bir şehrin sadece gezip görülmeye değer doğal güzelliklerini, tarihî mekân-

larını ve sosyal özelliklerini anlatanlar; Lâmiî Çelebi'nin Bursa şehrengizi ve Nâzikî'nin yine Bursa'yı öven manzumesi gibi.

Şehrengizlerde güzellik ve güzeller gibi iki temel unsura ağırlık verildiği görüldü. Bununla birlikte gelişme döneminden sonra bu eserlerde daha çok cinsellik üzerinde durulmuş, bunun sonucunda şehrengizlerin başka türlerle birleşmesine, hatta yeni türlerin ortaya çıkmasına zemin hazırlanmıştır. Fehîm-i Kadîm'in müstehcenliği hâkim olduğu, tam bir hezeliyyâta dönüşen şehrengizi, Tâcîzâde Câfer Çelebi'nin *Hevesnâme*'si, Enderunlu Fâzıl'ın *Hûbânnâme*, *Zenannâme* adlı mesnevileri böyle bir değişimin örnekleridir. Cinselliğe ağırlık verilen şehrengizler bazı araştırmacılar tarafından gayri ahlâkî diye nitelendirilmiştir. Bu yaklaşım şehrengizlere yönelik yanlış değerlendirmelere daha yazıldıkları dönemde yol açmış olmalı ki bazı şehrengiz yazarları, içeriğinde cinsellik bulunmamasına rağmen eserlerinin hâtimesinde yanlış anlaşılma konusunda endişelerini dile getirmiş ve mârifet ehli kişilerin anlayışlarına sığındıklarını belirtme ihtiyacını duymuştur.

Bu tür eserlerde güzeller için âfet, suh, mehrû, işveger, mahbûb, dilber, hûbân, bûtân vb. kadınlara mahsus nitelemeler kullanılmakla beraber söz konusu edilen kişiler büyük oranda erkektir ve bunlar bazan isimleriyle, bazan da meslek adlarıyla birlikte zikredilir. Bundan dolayı bazı araştırmacılar, şehrengizlerin erkek güzel-lerine ait sapık duyguları yansıttığını ve gayri ahlâkî olduğunu ileri sürmüştür. Anadolu sahasında yazılmış şehrengizler içinde kadınlardan bahseden bir örnek Azîzî Mustafa'nın Divâne Meryem, Paşa Hatun, Küçük Kamer, Sülün Emine, Küçük Nisâ, Ak Güvercin gibi İstanbul'un meşhur güzellerini tasvir ettiği *Nigârname-i Zevk-âmir der Üslûb-ı Şehrengîz* adlı eseridir.

Yazıldıkları dönemin toplum hayatının birer tanığı olan şehrengizler tasvir edilen yerlerin doğal güzellikleri yanında eğlence mekânları, buralardaki yaşayış, gelenek, âdet ve inançlar bakımından Osmanlı kültür tarihi için önem taşır. Günümüzde mevcut olmayan meslekler hakkında bilgi verilmesi, bu mesleklerle ilgili geleneklerin aktarılması, tasvir edilen kişilerin mesleklerine ve sosyal durumlarına göre giyeceklerinden eğlence anlayışlarına kadar birçok mahallî renk ve motifin sunulması gibi özelliklerinden dolayı şehrengizler ayrıca bir tür belge niteliğinin

dedir. İçerdikleri mizahî unsurlarla orta tabaka insan tipinin eğlencelerine de ışık tutan şehrengizler bütün bunları bir divandan daha canlı şekilde yansıtmaktadır ve âdeti divan şiirinin dış dünyaya açılan pencereleridir. Şehrengizlerin dili ve üslubu, şairlerin çoğunlukla sanat endişesini ön plana almamaları ve duygularını olduğu gibi aktarmaya çalıştıkları için yalın sayılır. Öte yandan şair tavsif edeceği kişileri, sanat erbabını, kısaca şehrin sakinlerini geleneğin güçlü etkisiyle aşk, âşık ve mâşuk üçgeninde ele alarak onları mesleklerine, ad ve lakaplarına uygun cinas ve teşbihlerle anlatmaya çalışır.

Türk edebiyatında ilk şehrengizler XVI. yüzyıl başlarında görülmeye başlanmış ve kısa sürede yaygınlık kazanmıştır. Mesîhî'nin Edirne'ye dair şehrengizinin ilk, Zâtî'nin aynı şehir hakkında kaleme aldığı eserin ise ikinci şehrengiz olduğu sanılmaktadır. II. Bayezid dönemine ait oldukları bilinen bu eserlerden Mesîhî'ninki daha çok tanınmış ve esere birçok nazîre yazılmıştır. Türûn adı da onun, "İlâhî buldurup sözüme râğbet / Bu şehrengize ver şehir içre şöhrət" beytiyle ortaya çıkmıştır. Haklarında en fazla şehrengiz yazılan yerler İstanbul, Bursa ve Edirne'dir. Birçoğu Osmanlı döneminde birer kültür merkezi olan Âmid (Diyarbakır), Antakya, Belgrad, Gelibolu, Keşan, Manisa, Mostar, Rize, Sinop, Siroz (Serez), Taşköprü, Vize, Yenice, Üsküp gibi şehirler için kaleme alınmış şehrengizler de vardır. Günümüze metinleri ulaşanlarla sadece adları bilinen toplam altmış sekiz şehrengiz tesbit edilmiştir. Bu sayı şehrengize yakın kabul edilen eserlerle birlikte yetmiş sekize ulaşmaktadır. XVI. yüzyıldan XIX. yüzyıla kadar şehrengiz yazan belli başlı şairlerden eserleri neşredilenler ya da üzerinde çalışma yapılanlar şunlardır: XVI. yüzyılda Âlî Mustafa Efendi, Câmîî, Çalıkzâde Mehmed Mânî, Derviş, Hâdî, Hayretî, İshak Çelebi, Lâmiî Çelebi, Mesîhî, Nüvisî, Ravzî, Sâni, Taşlıcalı Yahyâ, Ulvî Çelebi, Usûfî; XVII. yüzyılda Dürri, Nâzık Abdullah, Neşâtî; XVIII. yüzyılda Belîğ; XIX. yüzyılda Enderunlu Fâzıl (Karacasu, V/10 [2007], s. 305-307). Şehrengiz türü XVIII. yüzyılın sonlarında kendine has özelliklerini kaybetmeye başlamış ve klasik şekliyle ortadan kalkmıştır (daha geniş bilgi için bk. Karacasu, bibl.).

BİBLİYOGRAFYA :

Gibb, *HOP*, II, 16-17; Browne, *LHP*, III, 237-238; Ağah Sırrı Levend, *Türk Edebiyatında Şehrengizler ve Şehr-engizlerde İstanbul*, İstanbul 1958; a.mlf., *Türk Edebiyatı Tarihi I*, Ankara 1984, s. 163-164; Metin Akkuş, *Türk Edebiyatında Şehrengizler ve Bursa Şehrengizleri* (yük-

sek lisans tezi, 1987), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü; a.mlf., "Türk Edebiyatında Bursa Şehrengizleri: İshak Çelebi'nin Bursa Şehrengizi", *Osmanlı Edebiyatı Araştırmaları*, Erzurum 2000, s. 69-76; a.mlf., "Şehrengiz", *TDEA*, VIII, 117-121; J. Stewart-Robinson, "A Neglected Ottoman Poem: The Şehrengiz", *Studies in Near Eastern Culture and History in Memory of Ernst T. Abdel Massih* (ed. J. A. Bellamy), Michigan 1990, s. 201-212; Mehmed Çavuşoğlu, "Taşlıcalı Dukakin-zâde Yahya Bey'in İstanbul Şehr-engizi", *TDED*, XVII (1969), s. 73-108; Vanço Boşkov, "Türk Edebiyatında Şehir Şiirleri ve Şehir Mersiyeleri I", *EFAD*, sy. 12 (1980), s. 69-76; Abdülkerim Abdülkadiroğlu, "Şehrengizler Üzerine Düşünceler ve Belîğ'in Bursa Şehrengizi", *TKA*, XXV/2 (1987), s. 129-167; Halit Dursunoğlu, "Klasik Türk Edebiyatında Bir Şehrin Güzelleri ve Güzellikleri ile İlgili Eserler (Şehrengizler)", *TDAY Belleten*, 2003/II (2006), s. 57-74; M. Kappler, "The Geography of Beauty as a Metaphorical Device in Ottoman Sehr-Engiz Literature", *Euroasian Studies*, IV/2, Roma 2005, s. 205-214; Yakup Karasoy – Orhan Yavuz, "Nüvisî ve Şehrengiz-i İstanbul'u", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sy. 20, Konya 2006, s. 1-20; Fatih Tiğli, "Klasik Türk Edebiyatında Şehrengiz Çalışmaları Hakkında Bibliyografya Denemesi", *Turkish Studies*, II/4 (2007), s. 763-770; Barış Karacasu, "Türk Edebiyatında Şehrengizler", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, V/10, İstanbul 2007, s. 259-313; Dihhudâ, *Luğatnâme*, 18-B, s. 103-105; J. T. P. de Bruijn, "Şahrangiz", *El²* (İng.), IX, 212; Talat Sait Halman, "Şahrangiz", a.e., IX, 212-213.

BAYRAM ALİ KAYA

ŞEHREZÛR

(bk. ŞEHRİZOR).

ŞEHREZÛRÎ,

Muhammed b. Mahmûd

(محمّد بن محمود الشهرزوري)

Şemsüddîn Muhammed b. Mahmûd eş-Şehrezûrî

(ö. 687/1288'den sonra)

İşrâkî felsefe ekolünün önde gelen filozof ve yorumcusu, felsefe tarihçisi.

Hayatına dair çok az bilgi vardır. Hemen dan ile Erbil arasında bulunan, çok sayıda âlimin yetiştirdiği Şehrezûr'da (Şehrizor) doğdu. *Resâ'ilü's-Şecereti'l-ilâhiyye* adlı eserinden Şehrezûrî'nin bu kitabı olgunluk döneminde yazdığı ve bir nüshasındaki ferağ kaydına göre 23 Zilhicce 680 (4 Nisan 1282) tarihinde tamamladığı anlaşılmaktadır. *Şerhu Hikmeti'l-işrâk*'in telifi de 20 Receb 685'te (11 Eylül 1286) tamamlanmıştır. Başta çağdaşı İbn Hallikân olmak üzere eserlerini Şehrezûrî'ye yakın zamanlarda kaleme alan biyografi yazar-

ları kendisinden bahsetmemiştir. Şehrezûrî, eserlerine ait bir nüshada yer alan müstensihin notuna göre 687 (1288) yılında hayattaydı (Şehrezûrî, *Târîhu'l-hükema'* [nşr. Ebû Şüveyrib], neşredenin girişi, s. 18; *El²* [İng.], IX, 219). Şehâbeddin Yahyâ es-Sühreverdi, Halep Kalesi'nde iken Şems adında bir öğrencisinin onunla birlikte bulunduğunu bilinmektedir; ancak bunun Şehrezûrî olduğunu söylemek imkânsızdır. Çünkü 687'de (1288) hayatta bulunan Şehrezûrî'nin 587 (1191) yılında öldürülen Sühreverdi'ye öğrenci olması mümkün değildir. Bununla birlikte Şehrezûrî, Sühreverdi'nin *Hikmetü'l-işrâk* ve *Kitâbü't-Telvihât* adlı eserlerine yazdığı şerhlerle İşrâkî felsefe geleneğinde önemli bir yer edinmiş, gerek şerhleri gerekse *Resâ'ilü's-Şecereti'l-ilâhiyye* adlı eseriyle İbn Kemmûne ve Kutbüddîn-i Şirâzî gibi Sühreverdi şâirlerini derinden etkilemiştir. Şehrezûrî, bütün şâirler arasında Sühreverdi'nin işrak felsefesine ve felsefî metodolojisine en sadık kalanıdır (Şehrezûrî, *Resâ'ilü's-Şecereti'l-ilâhiyye*, neşredenin girişi, III, 24; Corbin, s. 214; Hüseyin Ziyâî, s. 125).

Felsefesi. İslâm felsefesi geleneği İbn Rüşd'un ardından ciddi bir seviye kaybına uğrarken İslâm dünyasının doğusunda içinde İşrâkî okulunda bulunduğu bir takım sentez çabaları başlamıştı. Hüseyin Ziyâî, Meşşâî felsefeden bağımsız bir ekol olarak değerlendirdiği İşrâkî felsefe geleneğinin iki akıma ayrıldığını, bir akımı İbn Kemmûne'nin, diğerini Şehrezûrî'nin temsil ettiğini belirtir. Şehrezûrî, gerek Sühreverdi'nin yukarıda belirtilen iki kitabına yazdığı şerhlerle gerekse diğer eserleriyle sadece İşrâkî felsefenin sembolik ve Meşşâîlik karşıtı unsurlarına vurgu yapmakla kalmamış, aynı zamanda bu felsefenin ilhamî, alegorik ve fantastik yapısını geliştirip daha ileri boyutlara taşımıştır. Bu akım İbn Kemmûne'nin temsil ettiği akıma göre felsefî bakımdan daha az öneme sahip ise de mistik ve dinî felsefeyle ilgili görüşleri oluşturmada daha fazla etkili olmuştur (Alper, *Aklın Hazzı*, s. 21; Hüseyin Ziyâî, s. 121-123). Şehrezûrî'nin samimi bir İşrâkî olduğunu belirten Corbin, daha önce Sühreverdi'nin İşrâkî topluluğun başında kitabın koruyucusu sıfatıyla (kayyim bi'l-kitâb) bir kişinin bulunacağına dair görüşünü hatırlatarak Şehrezûrî'nin kendini bu sığata lââyk gördüğünü belirtir ve *Hikmetü'l-işrâk*'in koruyucusu adının, Şiîliğin zâhirî ve bâtinî bütün- lüğünde imamların "kitabın (Kur'an) koruyucusu" olarak adlandırılmasıyla benzer-